

[ELS ARGUMENTS]

1. PONÈNCIES

EL MITE DE LA LLIBERTAT D'ELECCIÓ DE LA LLENGUA

Josep-Maria TERRICABRAS

Fa unes quantes setmanes, estava conversant amb un senyor sobre l'ús de la llengua a Catalunya, i ell em va dir: "Pero Vd. tiene que respetar mi libertad de usar el castellano." De sobte, se'm va acudir de preguntar-li: "Perdone, ¿Vd. cuántas lenguas habla?" "Una: el castellano", va contestar. I jo li vaig dir: "Entonces Vd. no tiene *libertad* ninguna de usarlo. Vd. está obligado a ello, como no quiera estarse siempre callado. Yo tengo la suerte de hablar seis idiomas; yo puedo hablar de libertad lingüística, Vd. no."

L'anècdota em servirà ara per introduir aquesta reflexió sobre la llibertat lingüística, perquè un dels arguments clau que es fa servir a l'hora de defensar l'ús del castellà a Catalunya és l'argument del respecte a la llibertat individual. Per deixar més clarament exposat el fil de les meves idees, numeraré, per ordre, les afirmacions. Em permetré, a més, començar un xic lluny.

1. Sovint es parla de *llibertat* en abstracte. També es parla dels valors en abstracte. Som tan extraordinàriament platònics, que ens sembla que la llibertat, la justícia o el bé i el mal existeixen pel seu compte, sense necessitat que ningú ni res els encarni. En aquest paper no en parlaré així. Per això, quan algú em parla dels drets i llibertats dels soldats que fan la mili, dels joves que ballen en una discoteca, dels treballadors d'una empresa turística, dels jubilats, dels catedràtics

d'universitat o dels immigrants sense papers, sé que m'està parlant en cada cas de coses molt diferents, i sé que tampoc cada cas no és un sol cas sinó una família de casos. Que aquesta complexitat es vulgui cobrir tota amb l'expressió "drets i llibertats" no fa que els casos diversos siguin més semblants sinó que, al contrari, obliga a major precaució per descobrir realment en què s'assemblen, i en què no, els diferents casos. Al capdavall, també parlem sovint de la "realitat", i tant ens podem referir a realitats físiques, com mentals, espirituals, fictícies o hipotètiques, etc. Així, doncs, la defensa de la llibertat en abstracte no em fa ni fred ni calor. Si algú diu que val més defensar la llibertat que l'opressió, li reconeixeré que estic temptat d'estar d'acord amb ell, però que ni tan sols aquesta afirmació no és pas sempre ben evident: perquè dependrà de com i per a aquí es vulgui defensar la llibertat; p.e., enfront del tirà sempre estaré a favor que s'exerceixi amb ell opressió i no pas que se li respecti la llibertat per anar fent de les seves.

PER TANT, primer: *els grans mots* serveixen de poc; i la llibertat sempre s'ha de considerar en concret. Entre els humans, la llibertat no és mai incondicional, sempre és llibertat condicionada.

2. Sovint es confonen o s'identifiquen amb excessiva facilitat el *dret* i la *llibertat*, tal com ja es podia veure en l'expressió anterior "els drets i les llibertats". No em sembla de cap manera que tenir dret a una cosa impliqui tenir llibertat sobre aquella cosa, perquè la relació entre *dret* i *llibertat* és una mica més complexa. En general, que jo tingui *dret* a una cosa vol dir que algú altre té l'*obligació* de facilitar-me l'ús d'aquell dret, si és que jo ho vull fer. Si jo, p.e., tinc dret a votar o a una pensió digna o a triar la parella amb qui vull viure, algú té l'*obligació* (en general, a través de lleis, normes o costums) de garantir la satisfacció del meu dret, tot i que –com que es tracta d'un dret– jo sempre hi pugui renunciar. Això ja indica que la llibertat té més a veure amb la renúncia dels meus drets (més amb allò que és negatiu) que no pas amb la decisió de com realitzar els meus drets (amb allò que és positiu), perquè aquesta realització, aquesta concreció, ve condicionada pels que m'han de reconèixer el dret i que me'l poden reconèixer de moltes maneres. Tinc el dret d'elegir domicili i ningú no em pot impedir que, si *puc*, vagi a viure allà on vulgui; el problema és que m'ho *pugui* pagar. I és que el dret també és abstracte fins que no es concreta: el poder és la concreció del dret (poder que ve donat, en part, pel tipus de reconeixement que els altres fan del meu dret). Per això les constitucions de tots els països són instruments abstractes de convivència, perquè només reconeixen *drets* i no *poders*. Depenent del poder que cadascú tingui –tant si és poder concedit com si és poder que ell té pel seu compte–, cadascú podrà fer una aplicació o una altra del dret reconegut, en abstracte, a tots. Ja es veu, doncs, que la llibertat concreta té més a veure amb el poder que amb el dret. En un país democràtic ideal, els drets i els poders coincideixen.

deixen, i llavors també coincideix amb ells el grau de llibertat de tots els ciutadans. Però això és música celestial, que només se sent tocar en el cel platònic, és a dir, en una vida anterior (o posterior) a aquesta nostra.

PER TANT, segon: en democràcia, el dret legitima el poder, però el dret no és encara llibertat concreta; només ho és el poder.

3. Convé no confondre la llibertat d'expressió amb la llibertat d'usar una llengua determinada. Com a dret abstracte, la llibertat d'expressió és reconeguda per qualsevol consciència democràtica. És un dret tan bàsic, tan elemental, que és reconegut independentment de com s'exerceixi, de quin sigui el poder –el marge de maniobra– que es tingui per a exercir-lo: és reconegut per a qualsevol llengua i per a qualsevol mitjà, oral o escrit, artístic, científic o simbòlic, tant en el cas d'aquells que tenen molta cultura com en el dels que en tenen poca, tant si algú domina molts idiomes com si només en coneix un. La llibertat d'expressió, encara que sigui a través de la paraula, no s'ha de confondre amb la llibertat lingüística, perquè la llibertat d'expressió només és el dret de tenir, defensar i comunicar les pròpies idees i creences sense entrebancs, censures o sancions. Si es prohibís d'expressar les idees en una llengua determinada, estaríem –negativament– en un cas de limitació de la llibertat d'expressió, però la llibertat d'expressió no implica –positivament– que les idees es puguin expressar, efectivament, en qualsevol llengua possible, sinó només que es puguin defensar en la llengua que es vulgui, és a dir en la que es pugui.

PER TANT, tercer: el dret a la llibertat d'expressió és un dret bàsic que considerem inalienable, però que no va lligat a una llengua o a una altra, sinó a totes o, si es vol, a cap.

4. La importància del llenguatge en la vida humana és tan gran, que bé podríem dir que és gràcies al llenguatge que nosaltres som capaços de tenir i mantenir idees, de fer judicis i de matisar les nostres opinions. El llenguatge fa que els humans siguem capaços de tenir una noció del temps, de la història, de la moral i dels sentiments ben diferent de com la tindríem si fóssim animals no-humans. També les nostres nocions de felicitat, sentit de la vida, dret i obligació, amor, justícia i llibertat, van estretament lligades a les capacitats lingüístiques que puguem arribar a tenir i a exhibir. En aquest sentit, la llibertat va estretament lligada al llenguatge humà, perquè és el domini del llenguatge el que ens dóna la noció de llibertat, noció que després podrem aplicar a molts camps de la nostra vida, també a les qüestions legals, socials o culturals relacionades amb el mateix ús d'un llenguatge concret.

PER TANT, quart: l'adquisició i possessió del llenguatge condiciona la nostra concepció de la llibertat.

5. Fins aquí, però, tot i que he parlat de dret, de llibertat i de llenguatge, encara no he dit pròpiament res sobre la llibertat concreta d'usar una llengua o una altra. Fins aquí només he parlat de la noció bàsica de llibertat que fonamenta els nostres actes de llibertat i que va indissolublement lligada al llenguatge. I és que l'ús del *llenguatge* és un exercici de llibertat, perquè amb ell podem expressar lliurement les nostres idees (vegeu punt 3) i amb ell arribem precisament a la noció mateixa de llibertat humana (vegeu punt 4). En canvi, la llibertat no juga cap paper realment rellevant a l'hora de discriminar entre *llengües* determinades, a l'hora de triar entre l'una o l'altra.

PER TANT, cinquè: l'ús d'una llengua concreta no és una qüestió de dret bàsic (natural, com qui diu), sinó de dret consuetudinari i/o legal i és, doncs, una qüestió de poder, una qüestió estrictament cultural, sociològica i política, que només algunes vegades està connectada amb un acte de llibertat individual.

El fet és que la llibertat de cadascú pot quedar absolutament intacta –tant pel que fa als drets abstractes com pel que fa al poder concret–, encara que no pugui fer un acte de llibertat individual a favor d'una llengua determinada. De fet, la llengua, poques vegades es tria. I, en contra del mite, això no és cap atac a la llibertat individual, sinó una altra cosa. Quan dic que pot ser que algú “no pugui fer” un acte d'elecció lingüística, vull dir que sovint “no té sentit que faci” un acte així, i que, quan se n'adona, l'interessat ja no el fa. Vegem-ho en alguns casos concrets, tant pel que fa a l'aprenentatge de les llengües com pel que fa al seu ús:

a) La llengua materna no es tria. (Uso “llengua materna” en sentit lat: és la llengua de la mare, del pare o del lloc d'adopció; és la primera llengua.) Quan, per les raons que sigui, s'aprèn més d'una llengua com a llengua materna, aquestes llengües tampoc no es trien, senzillament perquè no s'aprenen voluntàriament, però tampoc contra la pròpia voluntat. S'aprenen sense voler. I aquí la llibertat no hi juga cap paper.

b) Les llengües que s'aprenen després de la materna, ja són llengües una mica més triades, però amb una tria sempre subjecta a condicionaments culturals, socials i històrics molt forts. Sovint són les llengües ofertes per l'escola o per la cultura en què un creix. Per això és segur que el 99% dels nens catalans –i quedo curt– aprendran francès, anglès, català o àrab abans d'aprendre el lapó, el txetxè o el suahili.

Els dos apartats anteriors (a i b) indiquen que l'aprenentatge de llengües o bé es fa sense llibertat (apartat a) o bé amb un exercici de llibertat extraordinàriament condicionat per les circumstàncies. Fins aquí, segurament hi ha poc problema, perquè el mite de la llibertat d'elecció de llengua el que diu és que –sense tenir en compte com s'ha arribat a l'aprenentatge de les llengües– tothom té dret a parlar en cada moment la llengua que vulgui; o –en una versió, de fet, equivalent– que tothom té la llibertat de decidir la llengua que vol parlar. Més enllà de l'aprenentatge de la llengua examinem, doncs, l'ús de la llengua, per veure si aquest ús és sempre un exercici de llibertat o fins a quin punt ho és.

c) L'anècdota amb què he encapçalat aquestes reflexions ja feia veure que, quan només es coneix una llengua, no es pot elegir llengua; llavors, l'única elecció possible es mou entre parlar o callar. En aquell cas, doncs, no estem parlant de llibertat lingüística sinó de llibertat d'acció, tal com ens passa també quan considerem entrar o no entrar en una botiga, menjar postres o no fer-ho.

d) Passem ara als casos de plurilingüisme, que serien els únics en què semblaria raonable parlar de llibertat lingüística, tot i que, evidentment, sempre molt limitada. Quan es coneixen diverses llengües és cert que, en abstracte, es pot triar la llengua que es vol. Però, com que nosaltres no parlem llengües abstractes sinó concretes –p.e., el català i no el suahili–, i com que ens trobem en situacions i circumstàncies no abstractes sinó concretes –p.e., en una botiga de Ripoll o en un cinema de Barcelona i no en un mercat dels bantus–, la nostra elecció lingüística no pot ser feta en el buit. Més encara, molt poques vegades pot ser feta per nosaltres mateixos: gairebé sempre és l'entorn qui fa l'elecció per nosaltres, és l'entorn qui ens tria l'ús de la llengua. Això és evident si sóc a l'estranger: a Nova York sé quina o quines llengües he de parlar si em vull fer entendre; igualment a Berlín, Oslo o Marsella. Això, però, també passa en molts altres casos aparentment menys clars, encara que socialment igualment efectius: en un cinema de Barcelona, és el distribuïdor que em diu quina llengua he de parlar; semblantment passa en un tribunal de justícia, en una aula universitària, en una botiga, en un estadi o a casa meva. En la majoria de casos de la vida, és cert que la llengua em ve donada, em ve imposada, i això no sempre vol dir que s'exerceixi cap violència sobre la meua llibertat, tot i que algunes vegades sí.

Aquest és justament allò que podríem anomenar “el cas català”: es dona quan uns ciutadans experimenten que s'exerceix sobre ells certa violència per culpa de la imposició d'una altra llengua que ells coneixen, però que no triarien lliurement en aquell context. (De fet, la sensació d'imposició pot tenir dues versions: la imposició castellana –sentida per catalanoparlants– i la imposició catalana –experimentada per castellanoparlants–). I és que hi ha casos en què a algú li agradaria positivament parlar una llengua que no és la que s'està parlant allà on és. En aquests casos, l'ambient exerceix violència sobre la llibertat individual. Però, com que la vida és feta de conflictes i de valors oposats, un sempre s'ha d'acabar plantejant si la violència experimentada és intolerable –o simplement no assumible–, o bé si ha d'acceptar la imposició per altres raons que consideri superiors o més favorables (que se l'entengui, que hi hagi pau, no cridar l'atenció, etc.) Hi ha casos, doncs –particularment en “el cas català”– en què es planteja l'alternativa d'optar pel que podríem anomenar –en sentit no psicològic sinó etimològic– la *conformitat* o bé la *inconformitat* lingüística.

Ara bé, aquesta possible alternativa només se'm presenta realment quan sé que la resta de persones que estan amb mi em podran entendre encara que prengui l'opció inconformista. Perquè si sé que no em podran entendre, no adoptaré mai l'opció inconformista i acabaré o bé assumint l'opció lingüísticament con-

formista, per més que em requi, o bé callant o retirant-me del grup. El que no faré serà estar parlant amb una persona en una llengua que sé positivament que ella no coneix; i si jo, absurdament, decidís fer-ho, seria ella qui, al cap de poca estona, ja no s'ho estaria escoltant i m'hauria abandonat.

Això vol dir, que la llibertat d'elecció lingüística només es dóna, realment, en aquelles circumstàncies en què sé que els altres –tots– em poden entendre, tant si acabo adoptant una llengua com una altra (la llengua de la conformitat o la de la inconformitat amb el grup).

PER TANT, sisè: tot això vol dir que si puc triar la llengua d'ús és que puc controlar l'entorn d'ús de la llengua. I això mostra clarament que el problema no és de llibertat sinó de poder. O dit d'una altra manera: que la llibertat s'exerceix sempre com a poder concret i que, per poder-la exercir, hi ha d'haver les condicions de poder que ho facin possible.

PER TANT, setè: les condicions de poder per a l'exercici de la llibertat lingüística no poden ser mai condicions individuals. Sempre són condicions socials. L'anomenada llibertat lingüística individual sempre és només un símptoma de les condicions de llibertat cultural, social, política que s'estan vivint.

6. Fins aquí he plantejat el cas català amb una certa asèpsia, tal com es podria donar també en altres comunitats amb plurilingüisme actiu. El cas català, però, porta directament a la paradoxa catalana, que formularia així: els catalanoparlants d'origen –com que també coneixen el castellà– poden triar sempre la llengua –d'acord amb el punt 5–, mentre que, en el cas dels castellanoparlants d'origen aquesta capacitat d'elecció es dóna en un percentatge més baix; ara bé, com que sovint els catalanoparlants poden triar llengua i els castellanoparlants no poden –o així ho sembla–, llavors aquells que tenen llibertat acaben sotmetent-la sempre en la mateixa direcció i acaben triant la llengua d'aquells que no tenen llibertat lingüística. Que la llibertat, però, s'acabi resolent sempre en la mateixa direcció és, certament, una paradoxa lingüística, perquè acaba resultant que aquells que tenen llibertat no en tenen.

PER TANT, per acabar: el problema de la llibertat lingüística no és estrictament individual sinó que és de decisió individual en un entorn social favorable. Que l'entorn social sigui favorable és un problema cultural –domini de més d'una llengua: a Catalunya domini universal del català, tal com es domina universalment el castellà–; però, el problema cultural és, alhora, un problema social –de tolerància de les opcions inconformistes–només es pot resoldre reconeixent la peculiaritat lingüística del país en què es viu i fent, doncs, que els espais públics que per si mateixos imposen la llengua –com ara cinemes, jutjats o estadis– es regulin normalment a través de la llengua que és, legalment, la pròpia de Catalunya, i salvant sempre l'opció inconformista individual.